ISSN : 2319 – 8648 Impact Factor : 2.143 SPECIAL ISSUE Issue I Vol II , 10th Feb. 2018

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Public Adm			
1	Impact of New economic policy on Development	Dr. Prabhakar V. Aher	129
2	Urbanization in India	Dr. Magar S. R.	131
3	Globalization and Social policy in development context	Dr.B.M.Chavan	135
4	Indian Constitutional minority right & Globalization	Jadhav vs.	138
5	जागतिकीकरण आणि शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या	डॉ. धायगुडे जे. एस.	140
6	जागतिक पर्यावरण : वायू प्रदूषण एक गंभीर समस्या	डॉ. प्रतिभा उन्हाळे	147
7	जागतिकीकरणात सार्वजनिक धोरणाची दिशा	डॉ. भालेराव जे.के.	151
8	जागतिकीकरण व मानवी मूल्य	डॉ. गोविंद येडले	154
9	जागतिकीकरणाचा भारतीय शिक्षणावरील परिणाम : एक चिकित्सा	डॉ. प्रमोद चव्हाण	156
10	जागतिकीकरणाचे भारतावरील परिणाम	डॉ. कल्पना हनुमंतराव घारगे	159
11	जागतिकीकरणः भारतीय सार्वजनिक उपक्रमातील निर्गुंतवणुक धोरण	डॉ.बाळासाहेब निर्मळ	162
12	जागतिकीकरणातील षिक्षणाची बदलती भुमिका–एक अभ्यास	प्रा. डॉ. अषोक लक्ष्मण गोरे	168
13	सायबर गुन्हेगारी	प्रा. अशोक नारायण गायकवाड	171
14	लातूर जिल्हा महसूल प्रशासनातील नाविन्यपूर्ण उपक्रम सुवर्णजंयती राजस्व अभियान	प्रा. डी . बी . जाधव	174
15	शिक्षणाचा मुलभूत हक्क	प्रा. धर्मराज कटके	184
16	जागतिकीकरण आणि उच्च शिक्षण धोरण	डॉ.शिंदे डी.एस.	188
17	जागतिकीकरण आणि सार्वजनिक धोरण	प्रा.हेळंबे हनमंत बालाजी	191

41

ISSN : 2319 – 8648 **CURRENT GLOBAL REVIEWER**
Impact Factor : 2.143 SPECIAL ISSUE Issue I, Vol II , 10th Feb. 2018

जागतिकीकरणाचे भारतावरील परिणाम

डॉ. कल्पना हनुमंतराव घारगे
लोकप्रशासन विभाग प्रमुख , महिला महाविद्यालय, गेवराई.

--------------(10)--------------

प्रस्ताविक :

सध्याच्या काळात माहिती तंत्रज्ञान व दळण वळण क्षेत्रात क्रांतीकरण बदल होत आहेत. या तंत्रज्ञानामुळे जग लहान झाले आहे. आज भारतासह जगातील अनेक राष्ट्रांत उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरण यांच्या संबंधात विचारमंथन चालू आहे. 1995 मध्ये जागतिक व्यापार (Word Trade Organisation - WTO) ची स्थापना करण्यात आली. या राष्ट्रामध्ये भारत देखील सामील आहे. म्हणून येणारे बदल स्वीकारणे भारताला अपरिहार्य आहे.

जागतिकीकरणाचा अर्थ :

जागतिकीकरणाचा अर्थ थोडक्यात सांगावयाचा झाल्यास जागतिकीकरण म्हणजे हि एक अशी प्रक्रिया आहे की, जी देशाच्या अर्थव्यवस्थेला व्यापक वैश्विक अर्थव्यवस्थेचा भाग बनवते. जसे की, देशातील सर्व प्रकारचे उदा. वस्तूंची, सेवांची, उत्पादन घटकांची आणि वित्तीय व्यवहार हे व्यापक जागतिक बाजारपेठांचा भाग बनतात आणि या बाजारपेठांच्या बाबतीत अंतर राष्ट्रीय सरहद्दी कायम राहतात. त्यांना पार करणे सोपे नसते असे असले. तरी जागतिकीकरणासंबंधी विविध अर्थतज्ञांनी दिलेल्या व्याख्या अभ्यासणे उपयुक्त ठरेल.

1) **जागतिक बँक :** ''जागतिकीकरण म्हणजे उपभोग्य वस्तूंसह सर्ववस्तूंच्या आयातीवरील निर्बंध हळूहळू कमी करणे, आयातीचे दर / कर कमी करणे, सार्वजनिक क्षेत्रातील उद्योगांचे खाजगीकरण करणे होय.''

2) **रुसी मोदी यांच्या मते,** ''जागतिकीकरण म्हणजे, खुली स्पर्धा आणि नवे तंत्रज्ञान यातून उत्पादकता आणि उत्पादन वाढविणे. [illegible] संपूर्ण जगाची एकच बाजारपेठ निर्माण करणे आणि वस्तू व सेवा यांची विक्री करणे होय.

वरील व्याख्येवरुन जागतिकीकरणामुळे व्यापारावरील निर्बंध कमी करुन सर्व वस्तूंचे सहजपणे दळणवळण होईल अशी [illegible] निर्माण करणे होय असे म्हणता येईल.

जागतिकीकरणाने आज आपल्याला पूर्णतः घेरुन टाकले आहे. 1991 मध्ये भारताने नविन आर्थिक धोरणाचा स्वीकर केला आणि 1995 मध्ये स्थापन झालेल्या WTO संघटनेचे सदस्यत्व भारताने स्वीकारले. त्यामुळे जागतिक स्तरावर होणारे बदल स्वीकरणे भारताला भाग पडले. विसाव्या शतकातील तंत्रवैज्ञानिक विकासातून झालेला अमेरिकन जीवनशैलीचा प्रसार असा हा प्रवास घडत आपण जागतिकीकरणाच्या लाटेवर कळत-नकळत स्वार झालो आहेत. जगभर श्रमिकांचे एक राष्ट्र, राज्य निर्माण होईल, हे मार्क्सचे [illegible] पावले असून आता जगभर भांडवलदारांचे एक राष्ट्र उभारण्याच्या दृष्टिने धडपड सुरु आहे.

जागतिकीकरण हे अपरिहार्य तरी आहेच पण त्याचा विरोधही मोठया प्रमाणावर केला गेला. जोसेफ स्टिग्लीटज यांनी जागतिक [illegible] जागतिकीकरणाबद्दल आपली तीव्र विरोधी प्रतिक्रिया व्यक्त केली आहे. जागतिकीकरणाचे सामाजिक मोजमाप [illegible] जागतिक संस्था (The World Commission on the Social Dimension of Globalisation) ही संघटना ILO या आंतरराष्ट्रीय श्रम संघटनेने स्थापन केली. या संघटनेने परीक्षण अहवालात जागतिकीकरणाचा जगावर काय परिणाम झाला [illegible] प्रकट केले.

ILO या जागतिक राज्य अहवाल World State Commision असे सांगतो की, ''जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत [illegible] लाभांमध्ये फार कमी जणांचा वाटा आहे, त्याला आकार देण्याच्या कामात जास्ती लोकांची काहीच भूमिका नसते, त्यांचा [illegible] प्रक्रियेवर काहीच प्रभाव पडत नाही. जागतिकीकरणाचा सध्याचा मार्ग बदलला पाहिजे. आम्हाला जागतिकीकरण [illegible] आहे की, मानवाच्या सुस्थिती आणि स्वातंत्र्यामध्ये वाढ झाली पाहिजे आणि जेथे जेथे लोक राहतात अशा समाजापर्यंत [illegible] विकास पोहोचले गेले पाहिजे.''

41

अशा पध्दतीने विरोधही केला जात असला तरी एक लक्षात घेतले पाहिजे की, जातीमुळे सामाजिक स्तरीकण अधिक मजबूत होते. भारतात भांडवली पध्दतीने ही कठोरता कमी झाली, परंतु मुक्त अर्थव्यवस्थेत फायदयाचे वाटप ज्या समाज व्यवस्थेत होणार, ती मुलतः विषम समाज व्यवस्था आहे. त्यामुळे जातीमधील श्रीमंत अधिक श्रीमंत व गरीब घटक अधिक गरीब होताना दिसतो. जागतिकीकरणाचे असे विविध अंगी स्वरुपाचे काय परिणाम होणार आहेत त्याचा वेध प्रस्तुत लेखात करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

भारता सारख्या विकसनशिल देशात विरोध पचवत जागतिकीकरण स्थिर स्थावर झाले. खुल्या अर्थ व्यवस्थेमुळे आणि खाजगीकरणामुळे देशातील मध्यम वर्गाला नवी संधी प्राप्त झाली तिचा लाभ घेत हा वर्ग आपल्या अशा आकांक्षांची पूर्ती करु लागला यातूनच नवा सहासवाद आणि उदयोजकता देशात रुजू लागली. 'थिंक ग्लोबली' हा नवा मंत्र बनला आणि भारतीय कार्पोरेट कंपन्या जग जिंकण्यासाठी पुढे सरसावल्या सेव उदयोगांचा विस्तार होत गेला आणि बऱ्यापैकी इंग्रजी येणाऱ्या मध्यमगर्वीय तरुनांना करीयरची अनेक क्षितीजे खुनाऊ लागली. एक नवी शक्ती म्हणून भारताचा उदय होत आहे. पाश्चिमात्य देश ही भावी महासत्ता म्हणून भारताचा उल्लेख करु लागली आहेत हे सारे होत असतांना जागतिकीकरणाला असलेला विरोध मावळला असे म्हणता येत नाही पण त्याची तिव्रता कमी होत आहे.

* **जागतिकीकरण आणि कृषी क्षेत्र :** आर्थिक तसेच शहरी मध्यम वर्गाची यशोगाथा एकीकडे गायली जात असतांना दुसरीकडे भारतामध्ये अनेक कारणास्तव शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येचे सत्र चालूच आहेत. वंचीत घटकांची उपेक्षा चालूच आहे. बेरोजगारीचे प्रमाणही वाढतच आहे त्यामुळे या एल.पी.जी. प्रक्रियेवर अजुनही प्रश्न चिन्ह उपस्थित केले जात आहेत आणि ते रास्तही आहेत. त्यामुळे औद्योगिक विकासाबरोबर कृषी विकासा प्रक्रियेवर लक्ष केंद्रीक करणे आवश्यक आहे. असे असले तरी जागतिकीकरणाची चाके आता उलटया दिशेने फिरविता येणार नाहीत याची जाणीव भारतियांना झाली आहे. त्यामुळे या प्रक्रियेला मानवी चेहरा देण्याची नियंत्रित आणि सर्व समावेशक करण्याची मागणी आता होत आहे. इंग्रजी शिक्षण, माहिती तंत्रज्ञान यामुळे भविष्यात जागतिकीकरणामुळे खेडयातील जनतेलाही आणि मागासवर्गीयांनाही याचा फायदा होऊ शकेल.

* **जागतिकरणाच्या प्रक्रियेत शिक्षण क्षेत्राचे महत्त्व:** सर्वच क्षेत्रामध्ये जागतिकीकरणाचे वारे वाहत आहेत, शिक्षण, ज्ञान, विचार याचा उपयोग मानव जातीच्या कल्पनासाठी व्हावा हे उघडच आहे. त्यामुळे शिक्षण क्षेत्राबाबत आपण कोणती धोरणे निश्चित करतो हे महत्त्वाचे आहे. शिक्षण विषयक धोरणे अशा पध्दतीने अखण्यात यावे की आपला देश जगाला सुजानपणाचे नेतृत्व देणारा ठरावा हे क्षेत्र इतके व्यापक सामाजिक आहे की, परिस्थितीनुसार सुधारणा, बदल करुन थांबता येत नाही. येथे सुधारणा, व्याप्ती यांना विराम नाही सतत नव नवे बदल सुधारणा होत राहणार, व्याप्ती वाढत जाणार, नवीमते मांडली जाणार ही प्रक्रिया अखंडपणे सुरचं राहणार आहे.

सरकारने उच्च शिक्षणावर खर्च करायला हवा हे आपल्या देशातील सामाजिक वास्तव आहे. हा खर्च अर्थ व्यवस्थेवर बोजा नसून अर्थ व्यवस्थेला उपकारक ठरणारा आहे. कारण जागतिकीकरणाच्या स्पर्धेत जगात सुशिक्षीत भारतीय युवक हा एकमेव घटक भारताचे खास स्थान निर्माण करतो उच्च शिक्षणावरील खर्चाला अनुदान न म्हणता भविष्याची तरतूद समजली पाहिजे.

* **जागतिकीकरणाचे नागरीकरणावरील परिणाम:** जागतिकीकरणाचा सर्वात जास्त प्रभाव हा प्रथम महानगरावर पडला. महानगरातील वर्ग हा मुख्यतः उच्च शिक्षीत असल्यामुळे तो नवे प्रभाव तात्काळ स्विकारतो. जागतिकरणातून विकसित होत असलेल्या नव संस्कृतीचा स्विकार याच वर्गाने सर्वांच्या अगोदर आनंदाने केला. आपले संस्कृतीक संचित हरवले तरी चालेल परंतू आधुनिकीकरणाचे जबरदस्त अकर्षन याच वर्गाला आहे.

जागतिक स्तरावर ''ग्लोबल'' असलेली इंग्रजी त्याला प्रतिष्ठेची वाटते महाराष्ट्राच्या जवळपास सर्वच मोठया शहरातून शिक्षणाचे माध्यम हे प्राथमिक स्तरापासून ते उच्च स्तरापर्यंत सर्रासपणे इंग्रजीच आहे. आपल्या मुलांच्या भावी कल्याणार्थ आणि आपल्या देशाच्या आधुनिकीकरणासाठी इंग्रजी भाषेतून शिकणे हे अनिवार्य आहे अशी नवी श्रध्दा या वर्गात बळावली आहे याचा परिणाम म्हणून जवळपास सर्वच महाराष्ट्रात इंग्रजी माध्यमाच्या शाळा झपाटयाने वाढू लागल्या आणि त्याचा विस्तार छोटया मोठया गावापर्यंत झालेला दिसतो. शिक्षणाबरोबरच जागतिकीकरणामुळे महानगरांच्या विस्तारामध्ये झपाटयाने वाढ होत आहे. औद्योगिक उदयोगधंदयाचे ''माहेरघर'' बनलेली महानगरे जागतिकीकरणामुळे अनेक समस्येच्या विळख्यात अडकली आहेत. 2012-13 सालच्या पाहणीनुसार महाराष्ट्राच्या शहरीकरणाची टक्केवारी 45.2% होती ती 2030 पर्यंत 58% होण्याची शक्यता आहे. भारतांतील 3 मोठया मेट्रो शहरांची

42

लोकसंख्या जगातील काही देश कॅनडा, मलेशिया यांच्या पेक्षाही मोठी होईल. जागतिकीकरणामुळे वाढत्या शहरीकरणामुळे अनेक समस्य निर्माण होत आहेत. जागतिकीकरण देशाच्या विकासाच्या दृष्टीने आवश्यक जरी असले तरी त्याच बरोबर त्याची काळी बाजू पण समोर येत आहे. जागतिकीकरणाच्या रेटयामुळे शहरीभागाचा विस्तार मोठया प्रमाणात होत आहे. त्यामुळे त्याचा शहरातील वाहतूक व्यवस्थेवर परिणाम होत आहे. घाईगर्दीच्या वेळी मध्यमवर्गीय लोकांच्या हाती जागतिकीकरणामुळे स्वतःची दुचाकी, चारचाकी वाहणांची संख्या वाढली. परिणामी प्रदूषणामध्ये वाढ होऊन आरोग्याच्या समस्या निर्माण झाल्या.

* **जागतिकीकरणाचे पर्यावरणा संदर्भातील अनेक प्रश्न समोर आले.** जागतिकीकरणामुळे महानगरांचा उदय झाला. त्यामुळे मोठया प्रमाणावर वृक्षतोड होत असते. कितीही थांबविण्याचा प्रयत्न केला तरीही पर्यावरण संवेदनशिल क्षेत्रांमध्ये अनाधिकृत बांधकाम होतच असते. त्यामुळेच पर्यावरणाचा समतोल बिघडतो. समुद्राची पातळी वाढत आहे. डोंगराचा ऱ्हास होतो आहे. नुकत्याच झालेल्या उत्तर काशीतील जलप्रल याला सुध्दा अनियंत्रित बांधकाम जबाबदार आहेत असे तज्ञांचे मत आहे. वाढत्या विकास कामामुळे नैर्सगिक नाले, तलाव मोठया प्रमाणावर बुजवले जात आहेत. त्यामुळे पर्यावरणावर आणि जैवविविधतेवर विपरीत परिणाम होत आहेत.शहरातील जमिनीच्या भूजलाची पातळी घटली आहे. त्यामुळे जागतिकीकरणामुळे सामान्य मध्यमवर्गीयांना विकास करुन घेण्याची संधी मिळत असती तरी त्यामुळे निर्माण होणाऱ्या प्रश्नांकडे डोळेझाक करुन चालणार नाही.

सारांश रुपाने जागतिकीकरणामुळे पश्चिमात्य राष्ट्रे जी की आधुनिक तंत्रज्ञान आणि औद्योगिक विकासामुळे विकसित झाली होती. त्यांना आशिया खंडातील सर्वाधिक लोकसंख्या असलेले राष्ट्रे (उदा.चीन,भारत) मोठी बाजारपेठ म्हणून उपलब्ध झाली आणि भारतामधील मध्यमवर्गीय समाजाला रोजगारांची नवी दारे मोकळी झाल्यामुळे नोकरांच्या संधी उपलब्ध झाली व विकास करवून घेता आला. तसेच जागतिकीकरणाच्या काळामध्ये बहुसंख्य अल्पविकसित देशांना जागतिक बाजारपेठेमधील वाटा कमी राहीला आहे. मात्र भारता सारख्या देशात आयात मात्र वाढली आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत सामाजिक विषमतेची दरी कमी करण्यासाठी मानवाच्या स्वातंत्र्यामध्ये वाढ करुन समाजापर्यंत लोकशाही व विकास पोहचविणे आवश्यक आहे.

संदर्भग्रंथ :

1) पाटील संतोष, 'राजकीय विचारप्रणाली,' शुभम प्रकाशन, लातूर 2005.
2) प्रधान ग.प्र.,'भारतीय राजकारणातील दोन पैलू, लोकशाही आणि समाजवाद' साधना प्रकाशन पुणे,2008.
3) https://www.loksatta.com/vas
4) www.rasik.com/cgi/cgi-bin/display
5) प्रा.शाम सिरसाठ, प्रा.भगवानसिंग बैनाडे,'भारतातील स्थानिक स्वराज्य संस्था', 2006.
6) Datt Ruddar and K.P.M. Sundharam, 'Indian Economy' Chand and Company Litmital New Delhi 2006.

43